

Evaluatie preventie radicalisering en polarisatie Eindhoven

Eindrapport

Contactgegevens

November 2021

Mensje van Puffelen

mvanpuffelen@dsp-groep.nl

020-6257537

Bram van Dijk

bvandijk@dsp-groep.nl

020-7059308

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Leeswijzer	4
2	Onderzoeksopzet	5
2.1	Onderzoeksvragen	5
2.2	Methoden van onderzoek	5
3	Actielijnen 1 & 2	6
3.1	Beleidsdoelen	6
3.2	Bereikte resultaten actielijnen 1 & 2	6
3.3	Conclusies	10
4	Actielijn 4	11
4.1	Beleidsdoelen	11
4.2	Bereikte resultaten actielijn 4	11
4.3	Conclusies	13
5	Actielijn 5	14
5.1	Beleidsdoelen	14
5.2	Bereikte resultaten actielijn 5	15
5.3	Conclusies	18
6	Conclusies en aanbevelingen	19
6.1	Aanbevelingen	19
Bijlagen		
	Bijlage 1: Bibliografie	21
	Bijlage 2: Respondentenlijst	22

1 Inleiding

Vanaf juni 2020 wordt in drie gemeenten, waaronder Eindhoven, een onderzoek naar de persoonsgerichte aanpak uitgevoerd. De gemeente Eindhoven heeft daarnaast gevraagd om het Eindhovense deel van dit onderzoek te combineren met een evaluatie van het preventieve beleid ten aanzien van radicalisering in Eindhoven.

De gemeente Eindhoven ziet voor zichzelf een belangrijke rol in het voorkomen van sociale spanningen en radicalisering omdat zij op lokaal niveau inzicht heeft in de sociale context. De gemeente heeft daarom een Meerjarenplan Radicalisering en Polarisatie (2018-2021) opgesteld waarmee zij 1) de toenemende polarisatie tegengaat en 2) ideologisch gedreven problematisch en gewelddadig gedrag aanpakt. Dit om te voorkomen dat de samenleving ontwricht raakt of de democratische rechtsorde wordt verstoord.

Om deze doelen te bereiken, voert zij werkzaamheden uit langs drie strategische pijlers – signaleren, voorkomen en interveniëren en terugdringen – die zijn georganiseerd in zes actielijnen, te weten:

- 1 Vroegsignaleren en bevorderen vakmanschap.
- 2 Kanaliseren van de signalen uit de stad en effectieve opvolging.
- 3 Persoons- en netwerkgerichte aanpak.
- 4 Versterken weerbaarheid.
- 5 Effectieve netwerken.
- 6 Aanpak problematisch gedrag.

In dit rapport wordt aan de hand van kwalitatieve informatie uit een analyse van documenten en interviews met professionals beoordeeld in hoeverre de doelstellingen van het Meerjarenplan Radicalisering en Polarisatie (2018-2021) zijn behaald. In onze evaluatie houden we voorgenoemde actielijnen aan als leidraad.¹ Op basis van interviews met professionals en het Jaarplan PolRad Eindhoven wordt beschreven welke voortgang is geboekt.

1.1 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt verantwoording afgelegd voor het uitgevoerde onderzoek. Actielijnen 1 en 2 zijn samengenomen in hoofdstuk 3 omdat ze nauw verbonden zijn en met een evaluatie vrijwel niet van elkaar te onderscheiden. Hoofdstuk 4 evalueert actielijn 4. Hoofdstuk 5 behelst een evaluatie van actielijn 5 en de rol van de Programmaraad. Ten slotte formuleren we in hoofdstuk 6 de conclusies en aanbevelingen.

¹ Over actielijnen 3 en 6 wordt apart gerapporteerd, deze zijn namelijk onderwerp van een ander onderzoek uitgevoerd door DSP-groep. Beiden onderzoeken worden gefinancierd met versterkingsgelden van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV).

2 Onderzoeksopzet

DSP-groep interviewde in totaal 22 respondenten. Allen maken deel uit van het opgerichte netwerk ter preventie van radicalisering in de gemeente Eindhoven en regio Oost-Brabant. Van elk interview is een verslag geschreven. De verslagen liggen ten grondslag aan dit rapport, maar ze zullen uit privacy- en zorgvuldigheidsoverwegingen niet worden gedeeld. De functies van de respondenten zijn opgenomen in de respondentenlijst (zie bijlage 2).

2.1 Onderzoeksvragen

In de rapportage wordt de volgende algemene onderzoeksvraag beantwoord:

In hoeverre zijn de doelstellingen van het Meerjarenplan Radicalisering en Polarisatie (2018-2021) behaald?

Voor de gemeente Eindhoven moet het onderzoek (conform de aanvraag voor versterkingsgelden) op basis van een evaluatie van het tot dusver gevoerde beleid op het gebied van radicalisering een vooruitblik opleveren voor een vernieuwde aanpak voor de komende jaren (meerjarenplan). Uitgewerkt leidt dat tot de volgende onderzoeksvragen:

- ⦿ Hoe is de uitvoering van het MJP radicalisering en polarisatie 2018-2021 verlopen?
- ⦿ Welke resultaten zijn behaald met de uitvoering van het MJP?
- ⦿ Welke aanbevelingen kunnen worden gedaan voor de aanpak in de komende drie jaar?

2.2 Methoden van onderzoek

Voor een kwalitatieve analyse is gebruik gemaakt van interviews met 16 betrokkenen (zie bijlage 2:

Respondentenlijst) en van de volgende documenten:

- ⦿ MJP 2018-2021 polarisatie en radicalisering;
- ⦿ kopie van Jaarplan Excel docs bestaande uit 5 sheets;
- ⦿ theorieën en aanpakken polarisatie, KIS;
- ⦿ Meldpunt Eindhoven en Praatplaat Eindhoven;
- ⦿ nieuwsbrief radicalisering;
- ⦿ Regionale Ontwikkel Agenda Oost-Brabant 2019 – 2022;
- ⦿ infographic werkkader expertteam;
- ⦿ werkprogramma Programmaraad Radicalisering 2020.

3 Actielijnen 1 & 2

3.1 Beleidsdoelen

De eerste actielijn richt zich op deskundigheidsbevordering. In het kader van het verbeteren van vakmanschap organiseert de gemeente trainingen voor professionals van de verschillende organisaties die met signalen van radicalisering te maken kunnen krijgen.

De tweede actielijn is nauw verbonden met de eerste en is gericht op het melden, kanaliseren en effectief opvolgen van signalen. De beschikbaarheid en bereikbaarheid van het Meld- en Adviespunt moet duidelijk zijn onder professionals. Zij kunnen 24/7 terecht voor informatie en advies en voor specifieke signalen over maatschappelijke spanningen, polarisatie, radicalisering, extreme situaties en voor informatie en advies in omgaan met problematisch gedrag.

Een melding wordt verrijkt en beoordeeld onder regie van de gemeente, desgewenst kan de casus anoniem worden besproken. Het is van belang alle signalen uit de stad te kanaliseren om een juiste weging en duiding te kunnen doen. Om dat te bereiken moet de bereidheid van (eerstelijns) professionals om vermoedens van extremisme, radicalisering en polarisatie te delen, worden verhoogd. De op te richten poule met aandachtfunctionarissen vanuit verschillende partners uit de stad dienen binnen hun eigen organisatie bekend te zijn en in staat te zijn om de rol van aanjager en vraagbaak te vervullen. Hier worden de onder actielijn 1 genoemde trainingen en awareness sessies voor gebruikt.

3.2 Bereikte resultaten actielijnen 1 & 2

3.2.1 Instellingen zijn bekend met het Meld- en Adviespunt

Over het algemeen kan worden gesteld dat de doelstelling dat instellingen en professionals bekend zijn met het Meld- en Adviespunt is behaald. Alle respondenten die wij spraken waren bekend met het Meld- en Adviespunt.

Om een sterkere vroegsignalering te realiseren, is er de intentie om scholen meer te betrekken. De aanpak om scholen van "boven" te benaderen, middels het bestuur of de directie, is inmiddels losgelaten en er is ingezet op geïnteresseerde docenten waarbij de nadruk wordt gelegd op maatschappelijke ontwikkelingen die beïnvloeden wat er op school gebeurt in plaats van melden van signalen.

In hoeverre onderwijsinstellingen nu daardoor bekend zijn met het Meld- en Adviespunt Polarisation en Radicalisering konden wij niet nagaan. Wel is het van één onderwijsinstelling duidelijk dat van beide kanten er tevredenheid is over de relatie. Cijfers laten zien dat uitsluitend deze instelling signalen deelt en dat er vanuit andere scholen geen signalen binnen zijn gekomen. De school waar een goede relatie mee is uit nadrukkelijk waardering voor de snelheid van schakelen en de beschikbare expertise. Beide partijen benoemen een groot vertrouwen in de ander.

In dat kader stelt deze school dan ook op prijs dat er een mogelijkheid is om een casus anoniem te bespreken. Dit draagt bij aan de bereidheid contact op te nemen. Dan kan er ook worden overlegd wanneer het belangrijk wordt om wel namen te gaan noemen.

3.2.2 Kansen voor verbetering

Een uitdaging op het moment is afstandsonderwijs. Leerlingen zetten hun camera uit of komen helemaal niet opdagen waardoor het erg lastig is om signalen tijdig scherp te krijgen.

Er komen sowieso relatief weinig signalen binnen van scholen. Er zijn drie obstakels bij het ophalen van die meldingen:

- 🕒 De vrees voor imagoschade.
- 🕒 Het geldt voor scholen net zozeer als voor jongerenwerk dat de instanties overvraagd zijn vanuit het thema veiligheid, zeker te midden van een pandemie.
- 🕒 En voor scholen geldt wat ook geldt voor andere instanties (waaronder WIJeindhoven, GGZ en jongerenwerk): het melden van signalen kan potentieel een vertrouwensband op het spel zetten. Het is een lastige balans tussen zorgplicht en meldplicht.

3.2.3 Opleidingsactiviteiten

Alle jongerenwerkers en maatschappelijk werkers hebben de afgelopen jaren zo'n 7 à 8 verschillende trainingen gehad van verschillende organisaties. Het gaat dan om trainingen van de BeHr groep, het Rijksopleidingsinstituut Radicalisering (ROR), Nuance door Training en Advies (NTA) en het Studiecentrum voor Bedrijf en Overheid (SBO). De trainingen beslaan onderwerpen als; radicalisering, cultureel vakmanschap, islam en rechtsextremisme en er komen ook steeds nieuwe thema's bij zoals radicalisering gericht tegen de overheid.

Er is een bepaalde mate van flexibiliteit ingebouwd; afhankelijk van de maatschappelijke ontwikkelingen kan de focus verschuiven naar trainingen in relatie tot andere vormen van extremisme, maatschappelijke spanningen, polarisatie, omgaan met problematisch gedrag en versterken van weerbaarheid.

Respondenten uiten zich unaniem positief over de veelheid aan trainingen, symposia, congressen, webinars en cursussen. Met name de BeHr groep ontvangt zeer lovende kritieken.

Kansen voor verbeteringen

Hoewel de positieve beoordeling over de cursussen en trainingen unaniem was, gaf een aantal respondenten aan behoefte te hebben aan meer structuur, vernieuwing en verdieping. Met name de eenmalige bijeenkomsten zoals symposia – waar wordt uitgegaan van geen tot zeer weinig kennis – schieten voor degenen die zich verder in het onderwerp willen verdiepen te kort.

3.2.4 Aandachtfunctionarissen

Eén van de respondenten organiseerde, in zijn rol als aandachtfunctionaris, zelf een minicongres over radicalisering voor professionals binnen zijn organisatie. Ook andere respondenten geven aan zorg te dragen dat de onderwerpen radicalisering en extremisme onder de aandacht worden gebracht bij collega's en dat de aangeboden opleidingen, daar waar mogelijk, verder worden uitgerold binnen hun organisatie. Een belangrijke partner die zich bezighoudt met eerstelijns hulp is voornemens om meer structurele aandacht aan het thema te geven. Het is nu het plan om per wijk vier medewerkers aan te wijzen die radicalisering als aandachtsgebied krijgen. Zij worden getraind, krijgen herhaaltrainingen en follow-ups om hun kennis actueel te houden. Zij zijn de schakel met de achterban/andere collega's en vraagbraak. Het idee is dat het thema meer geborgd blijft en dat bij verloop van deze medewerkers iemand anders hun plek inneemt. Het doel is om meer awareness te creëren over radicalisering en polarisatie zonder dat daarbij iedereen getraind moet worden. Het succes van deze aanpak moet zich nog bewijzen. Deze meer structurele aanpak wordt gefaciliteerd door de gemeente en er wordt in gezamenlijkheid een jaarplan opgesteld met betrekking tot opleidingen en trainingen waar een specifieke paragraaf wordt gewijd aan deze organisatie.

3.2.5 Aandacht voor nieuwere vormen van extremisme

Wat veel terug werd gegeven, was de toename aan kennis over de verschillende vormen van radicalisering. Er lijkt een toename in bewustzijn dat radicalisering over meer gaat dan alleen gewelddadig salafisme en jihadisme. Er komen de laatste tijd steeds meer signalen over mensen die zich afzetten tegen de overheid en rechtsextremisme, onderdeel hiervan zijn de complotdenkers. Overheidsextremisme is door de trainingen ook beter onder de aandacht gebracht bij professionals.

Kansen voor verbetering

Door de boerenprotesten en de anti-overheid sentimenten zijn de gemeenten in de regio wel wakker geschud, maar er mag wat betreft de respondenten alsnog meer aandacht komen voor de nieuwe vormen van extremisme. Respondenten waarschuwen voor een bepaalde mate van laksheid als het gaat om bepaalde vormen van extremisme. Sommige professionals schrikken minder van bepaalde radicale uitspraken. Als een jongere een radicale uitspraak doet over moslims dan kunnen mensen daar minder van schrikken dan van een radicale uitspraak van een jongere met een islamitische achtergrond over bijvoorbeeld 'ongelovigen'.

Een respondent verwijst naar het onderzoek van KIS. Het is een onderzoek naar polarisatie buiten de randstad en ook hier komt het probleem van mogelijke bagatellisering door professionals bij bepaalde vormen van extremisme aan de orde (van Wonderen, Verloove, & Felten, 2020).

Ook de gemeente wijst op dit fenomeen. In het Jaarplan PolRad wordt gewezen op het risico dat vormen van extremisme en problematisch gedrag gebagatelliseerd kunnen worden door professionals. Dit brengt

vroegsignalering in gevaar. Daarnaast zijn sommige professionals “zelf ook Coronamoe” en sommigen geloven zelf in de complottheorieën over de overheid.²

3.2.6 Kanaliseren, wegen en duiden signalen

Vanwege de coronamaatregelen zijn de weegtafel en het casusoverleg digitaal gevoerd en worden deze wekelijks gepland in plaats van maandelijks.

Het duiden van signalen blijft lastig. Met name de scheidslijn tussen verwarde personen en gevaarlijke extremisten is vaak dun. Volgens respondenten komen er de laatste tijd steeds meer signalen over mensen die zich afzetten tegen de overheid, ook hier is het lastig in te schatten wanneer deze mensen echt gevaarlijk kunnen worden.

Kansen voor verbetering

De kansen voor verbetering worden in twee lijnen gezien. De eerste gaat om de snelheid en haperingen in het proces van kanaliseren duiden en wegen, en de tweede richt zich op de noodzaak voor de gemeente om signaleringsstructuren op de specificiteit van vormen van extremisme aan te passen.

Zo stelt een respondent dat hij de indruk krijgt dat organisaties over het algemeen de gemeente weten te vinden als zij signalen hebben. Maar het komt voor dat signalen te lang bij een organisatie of persoon worden gehouden. Er zou sneller melding moeten worden gemaakt of informatie moeten worden opgevraagd.

In hetzelfde kader van snelheid geeft een andere respondent aan dat mensen zich te snel beroepen op de AVG. Zij stelt dat WIJ Eindhoven en de GGZ het lastig vinden om met details te komen omdat het een precair onderwerp is. Hoewel begrijpelijk heeft dat soms ook tot gevolg dat men om de hete brij heen draait. “Terwijl er best veel is wat je gelijk kan delen. Het ontbreekt vaak aan kennis over de hele AVG wet, en ik denk dat het handig is als mensen wat meer details durven prijs te geven.” Deze respondent stelt dan ook voor te investeren in de kennis rondom de AVG. “De inhoud van de diagnose mag je bijvoorbeeld niet delen maar het zou een hoop rompslomp schelen als we alleen al sneller zouden weten dát iemand een diagnose heeft”.

In het kader van de specificiteit van signaleringsstructuren stellen sommige respondenten dat elke vorm van extremisme vraagt om een andere signaleringstructuur, of een ander netwerk van sleutelorganisaties. Bij elke vorm van extremisme moet worden onderzocht hoe een extremistische stroming of organisatie te werk gaat. Door zicht op de werkwijze van een extremistische stroming en het veld waarbinnen zij zich begeven en waar zij zich op richten, kan de gemeente inzichtelijk krijgen hoe signalen hen zouden kunnen bereiken.

Door een transitie in de samenstelling van de partners van het casusoverleg is de GGD buiten de boot gevallen. Eén respondent geeft aan dat dit zonde is omdat de GGD een belangrijke bron van informatie is,

² Jaarplan PolRad

vanuit een zorgperspectief naar casuïstiek kijkt en zo een waardevolle bijdrage kan leveren om signalen te duiden die anders voornamelijk vanuit een veiligheidsperspectief worden bekeken. Zo kan het helpen conclusies vanuit politie en justitie te nuanceren.

3.3 Conclusies

Een belangrijke factor van beperking is COVID-19 geweest. Er zijn daardoor trainingen en meetings die geheel niet door konden gaan, of alleen beperkt of online konden plaatsvinden. Daarnaast heeft het de signaleringsstructuur beïnvloed door de beperking van bijvoorbeeld het afstandsonderwijs – het heeft het lastig gemaakt om signalen tijdig scherp te krijgen.

Desgevraagd geven respondenten desalniettemin aan geen barrières te ervaren als het gaat om contact met het Meld- en Adviespunt. Daarnaast wordt er positief gerefereerd aan de snelheid van schakelen en de hoeveelheid expertise waar men op terug kan vallen bij het Meld- en Adviespunt.

Van de doelstellingen die inzetten op het vergroten van de kennis en kunde omtrent het kanaliseren, wegen en duiden van signalen en het herkennen van spanningen door professionals kan worden gezegd dat de toolbox en de trainingen er dus effectief aan hebben bijgedragen. Wel worden er een aantal kansen ter verbetering aangedragen:

- 🕒 Respondenten willen meer structuur, vernieuwing en verdieping in opleidingen en trainingen.
- 🕒 Signalen blijven mogelijk te lang liggen bij organisaties zelf, er wordt niet snel genoeg overgegaan tot melding. Factoren van invloed zijn:
 - beperkte kennis van AVG;
 - lastige balans zorg- en meldplicht;
 - specifieke obstakels bij onderwijs (vrees voor imagoschade en overvraagd worden op het thema veiligheid).
- 🕒 Alert zijn op de mogelijkheid dat signalen van bepaalde vormen van extremisme worden gebagatelliseerd.
- 🕒 Elke vorm van extremisme behoeft zijn eigen netwerk en signaleringsstructuur.

4 Actielijn 4

4.1 Beleidsdoelen

Om maatschappelijke spanningen in een vroeg stadium te kunnen herkennen en verscherpte polarisatie te voorkomen wordt door de gemeente ingezet op het versterken van de weerbaarheid van kwetsbare personen. Bepaalde kwetsbare groepen worden namelijk vatbaarder geacht voor radicale boodschappen, extreme ideologieën en 'wij-zij denken'. De gemeente Eindhoven ziet het versterken van de weerbaarheid van die kwetsbare groepen en personen als een mogelijkheid om extremisme en polarisatie te beperken. Eindhoven zet daarom in op het bevorderen van de sociale cohesie, het bevorderen van (arbeids)participatie van migranten en het aanpakken van discriminatie door middel van activiteiten. Activiteiten die de weerbaarheid vergroten, bewustwording verhogen en lastige onderwerpen bespreekbaar maken.

Tevens wordt ingezet op professionalisering van sociaal-maatschappelijke organisaties. Deze organisaties worden vaak bestuurd door gedreven vrijwilligers die soms niet over de juiste tools of kennis beschikken om weerbaarheid te vergroten. Er wordt in deze pijler ook aandacht gegeven aan de eigen organisatie, schoolbesturen en andere partners in de stad.

Om te zorgen dat personen of groeperingen die zich schuldig maken aan problematisch gedrag geen podium krijgen, wordt er bewustwording gecreëerd en geïnvesteerd in alternatieven (zoals informele scholing – hier worden dan als antwoord op de problematische sprekers ook sprekers uitgenodigd die een gematigder tegenverhaal kunnen bieden).

Daarnaast wordt het opzetten van een netwerk van bestuurders gezien als een manier om door onderlinge kennisuitwisseling en samenwerking de weerbaarheid van organisaties te bevorderen.

4.2 Bereikte resultaten actielijn 4

4.2.1 Sociale cohesie

De voorgenomen inzet op sociale cohesie, (arbeids)participatie van migranten en het aanpakken van discriminatie heeft plaatsgevonden. Er werden acties bedacht met de gemeente, jongerenwerkers en moskeeën om bijvoorbeeld voedselpakketten uit te delen aan mensen die daar behoefte aan hadden. De sleutelfiguren uit het netwerk die aan het woord kwamen in de interviews waren ook uitgesproken in wat zij hun taak achten; werken aan inclusiviteit. Er wordt getracht vanuit verschillende posities in het netwerk impact te hebben op het terugdringen van polarisatie.

Sleutelfiguren komen in aanraking met juist die kwetsbare groepen en mensen die gevoeliger zijn om ingezet te worden voor slechte doeleinden van anderen. Een van hen stelt: "Ik ga ervan uit dat er altijd verbinding mogelijk is, maar die verbinding moet wel afgestemd worden op de persoon. Je moet oog hebben voor de ander, voor diens referentiekader."

Daarnaast gaan medewerkers van de gemeente ook in hun privétijd langs bij initiatieven van organisaties uit het netwerk. Door deze vertrouwensband, en het netwerk dat ze hebben opgebouwd, kunnen signalen en mogelijke excessen vroeg de kop in worden gedrukt.

4.2.2 Activiteiten gericht op het vergroten van weerbaarheid

Er zijn minder projecten uitgevoerd dan gepland vanwege de COVID-19 maatregelen. De activiteiten konden, dankzij de mogelijkheid om versterkingsgelden door te schuiven, grotendeels naar 2021 worden doorgeschoven.

Een project dat wel heeft plaatsgevonden was gericht op jongeren met een migratieachtergrond naar aanleiding van de Pegida-demonstratie. Het project zette in op het creëren van een veilige plek voor die jongeren die zich erdoor gediscrimineerd voelden, een plek waar ze in gesprek konden gaan met elkaar en konden worden erkend in hun ervaring. Vervolgens werden hen handvatten geboden om met negatieve reacties op hun achtergrond om te kunnen gaan.

Een ander project was gericht op het leren van een gemeenschappelijke taal en geweldloze communicatie. De training leert mensen zonder oordeel naar andere mensen te kijken. Door de coronacrisis is de training opgeschort en gaat deze online beginnen.

Daarnaast was er nog een traject voor ouders gericht op het opvoeden van kinderen tussen twee culturen, gefinancierd vanuit de versterkingsgelden. Het thema radicalisering komt hierin ook aan bod.

En er was een pilot met Virtual Reality met als doel dat verschillende bevolkingsgroepen in elkaars leefwereld kunnen kijken.

Kansen voor verbetering

Over sommige partners met wie de gemeente samenwerkt, wordt gezegd dat het ontbreekt aan initiatief. Over het algemeen neemt de gemeente verantwoordelijkheid voor haar rol (financieel, organisatorisch). Maar ze moet te vaak initiëren terwijl partners soms roepen dat ze heel betrokken zijn maar daar niet altijd naar handelen.

Bovendien ontbreekt het aan afstemming tussen domeinen over opdrachten die er lopen en subsidieregelingen die met partners zijn afgesproken. Als partners gebruikmaken van een subsidieregeling shoppen ze alsnog links en rechts bij andere domeinen om extra projecten te financieren. Meer afstemming zorgt dat de gemeente beter zicht heeft op wie wat krijgt.

4.3 Conclusies

De beleidsdoelen van meer sociale cohesie en een vergrote weerbaarheid uit actielijn vier zijn gebaseerd op de aanname van de gemeente Eindhoven dat het verminderen van polarisatie radicalisering voorkomt (zie tekstvak).

Relatie radicalisering en polarisatie

“Polarisatie valt vaak samen met de onverdraagzaamheid tegen andere bevolkingsgroepen of andersdenkenden, levenswijze of levensovertuiging. Dit kan radicalisering in de hand werken. Daarnaast kan radicalisering een negatieve beeldvorming over ‘de ander’ veroorzaken (WIJ/ZIJ), wat ook weer polarisatie in de hand werkt. Extremistische daden die breed in het nieuws worden uitgemeten kunnen ook bijdragen aan polarisatie omdat dan een hele groep verantwoordelijk gehouden wordt. Onbedoeld kunnen de media, professionals in de wijken, maar ook partners en de eigen gemeentelijke organisatie bijdragen aan polarisatie. Het is daarom belangrijk om in de ‘koude fase’ een band met elkaar op te bouwen en begrip te kweken voor ieders unieke eigenschappen.

Polarisatie kan de frustratie en zoektocht van jongeren negatief beïnvloeden en de vatbaarheid voor radicalisering vergroten. De aanpak van polarisatie en radicalisering kent overeenkomsten omdat de voedingsbodem gedeeltelijk hetzelfde is. Het is daarom belangrijk om het onderscheid tussen polarisatie en radicalisering scherp te houden. Een verkeerde duiding kan leiden tot een niet passende inzet. Daarnaast is het ook belangrijk welke partners worden betrokken en op welke wijze onderling de informatie wordt gedeeld. Informatie over een (dreigend) incident kan namelijk duiden op mogelijke radicalisering, of juist polarisatie, maar kan ook ingegeven zijn vanuit een geheel ander probleem zoals bijvoorbeeld verward gedrag. De wegging en duiding van een casus, incident of gebeurtenis is dus heel belangrijk als vertrekpunt in de aanpak.”

Bron: Meerjarenbeleidsplan radicalisering en polarisatie Eindhoven

Het is voor ons niet mogelijk vast te stellen in hoeverre de beleidsdoelen van meer sociale cohesie en een vergrote weerbaarheid zijn behaald. Het zijn beleidsdoelen die in feite ook nauwelijks meetbaar zijn. Wel kunnen we op basis van eerder uitgevoerd onderzoek stellen dat het bevorderen van sociale cohesie en inclusiviteit, polarisatie tegengaat en de weerbaarheid van vatbare groepen vergroot. Daarnaast kunnen we stellen dat het tegengaan van polarisatie waarschijnlijk helpt bij het tegengaan van radicalisering (zie onder meer: NCTV, 2014, Nickolson, Bergen, Feddes, Mann, & Doosje, 2021, Beelmann & Jonkman, 2021, van Wonderen, Verloove, & Felten, 2020).

Het lijkt geen enkele twijfel dat de inzet op sociale cohesie in de vorm van projecten en trainingen door iedereen uit het netwerk wordt gewaardeerd en met enthousiasme wordt uitgevoerd. De acties om de weerbaarheid van kwetsbare personen, groepen en besturen tegen problematisch gedrag en extreme ideologieën te vergroten worden uitgevoerd.

Kansen op verbetering worden gezien in het stimuleren van het initiatief van partners in de stad en in afstemming over projecten in de verschillende domeinen onderling.

5 Actielijn 5

5.1 Beleidsdoelen

De gemeente stelt dat het verminderen van de kans op radicalisering en polarisering begint met het hebben van een uitstekende relatie met diverse actoren binnen een gemeenschap. Veranderingen in sociale spanningen zijn snel zichtbaar vanuit goede netwerken waardoor, mede dankzij bijdrage van samenwerkingspartners, interventies vroeg kunnen worden ingezet om polarisatie en radicalisering te voorkomen of tegen te gaan. Deze interventies zijn dus niet alleen van belang voor reactief handelen bij incidenten maar ook om gevoel te krijgen bij de sentimenten die in de stad spelen zodat daar op een proactieve en integrale manier op kan worden gehandeld.

De gemeente wil hiermee komen tot betrokken netwerken bestaande uit "professionals, betrokken burgers (rolmodellen), vrijwilligersorganisaties en sociaal-maatschappelijke organisaties en instellingen (sleutelfiguren)".³

Onder deze actielijn is ook een versterkte samenwerking tussen het sociale en veiligheidsdomein gevat.

5.1.1 Awareness vergroten in de regio

We vatten onder actielijn 5 ook de rol van de Programmaraad Radicalisering en Extremisme in de aanpak radicalisering en polarisatie in Eindhoven.

Om de regionale samenwerking te verstevigen en de gemeentes te stimuleren aan de gang te gaan (en/of blijven) met het thema radicalisering is in 2019 de Programmaraad Radicalisering gestart. De Programmaraad is het strategisch bestuurlijk platform voor de aanpak van radicalisering op regionaal niveau en heeft (onder andere) de taak om voor de regio als geheel versterkingsgelden bij de NCTV aan te vragen.

De Programmaraad heeft de volgende samenstelling:

- ⦿ Burgemeester Houben (voorzitter)
- ⦿ Burgemeester Van Meygaarden (vice-voorzitter)
- ⦿ Openbaar Ministerie
- ⦿ Politie (portefeuillehouder CTER)
- ⦿ NCTV
- ⦿ KMAR
- ⦿ Vier gemeentelijke adviseurs (Eindhoven, 's-Hertogenbosch, Oss en Helmond)
- ⦿ Zorg- en Veiligheidshuis
- ⦿ Regionaal Projectleider radicalisering
- ⦿ Regiobureau (secretariaat en advisering).

³ MJP Radicalisering en polarisatie

Eind 2019 is de regionale aanpak van start gegaan, geïnitieerd vanuit de Programmaraad Radicalisering en in samenwerking met het Regiobureau Integrale Veiligheid Oost-Brabant en het Zorg- en Veiligheidshuis Brabant Zuidoost en mogelijk gemaakt door toegekende versterkingsgelden van de NCTV.

De regionale aanpak dient ter ondersteuning van de integrale samenwerking tussen de Oost Brabantse gemeenten, OM en politie en bevat concreet de volgende onderdelen (Werkprogramma Programmaraad Radicalisering 2020):

- 🕒 inventariseren van de stand van zaken omtrent de aanpak radicalisering in Oost-Brabant;
- 🕒 oprichten van een expertteam met gemeentelijke medewerkers uit elk basisteam én met afgevaardigden van politie, Zorg- en Veiligheidshuizen en OM;
- 🕒 ontwikkelen van communicatiestrategie;
- 🕒 stroomlijnen van de werkwijze rondom signalen en weegtafel in Oost-Brabant;
- 🕒 organiseren van regionale netwerk- en intervisiebijeenkomsten.

5.2 Bereikte resultaten actielijn 5

5.2.1 Ambassadeurennetwerk

Informele netwerken aanspreken bij het tegengaan van radicalisering en polarisatie wordt als heel nuttig beschouwd door zowel de gemeente als de betrokken burgers en sleutelfiguren. Zo worden spanningen op wijkniveau snel herkend en kan er worden ingegrepen voordat de polarisatie verhardt. Het opbouwen van een constructief netwerk is ook essentieel in het zorgen dat men elkaar weet te vinden, ook als er geen excessen zijn.

Er wordt hier door de gemeente op ingezet door het in kaart brengen van de verschillende projecten, stichtingen en sleutelfiguren en het contact leggen en onderhouden met hen. Dit leidt ertoe dat de eerste signalen van het ontstaan van spanningen goed kunnen worden gedeeld en opgepakt. “Als je de krachten bundelt dan kun je tot een goede preventieve aanpak komen. Er is vertrouwen in elkaar nodig om samen tot een goed plan te komen – dat vertrouwen is er.”

5.2.2 Samenwerking veiligheidsdomein en sociaal domein

De samenwerking met de domeinen sociaal en ruimtelijk op preventief gebied gaat langzaam beter stellen respondenten maar de vraag 'hoe kunnen we de samenwerking tussen het sociale domein en het veiligheidsdomein verbeteren?' blijft een terugkerend thema.

De afdeling diversiteit lijkt met zijn tweewekelijks overleg met veiligheid een soort brugfunctie te vervullen. Er zijn ook informele banden tussen de beide domeinen waardoor veel afstemming plaatsvindt. Het is echter de uitdaging om ook overige partners uit sociaal domein bij het thema te betrekken.

Het structureel maken en stimuleren van samenwerking tussen professionals uit de veiligheids-, sociaal en ruimtelijk domeinen is voor Eindhoven een belangrijk doel. Maar, zoals één respondent stelt, “de realiteit van de OOV praktijk is toch vaak op incidenten gericht. Bovendien is er vanwege de pandemie voor de verschillende domeinen voldoende werk dat niks van doen heeft met radicalisering”. Het risico dat men dan weer naar binnen gekeerd raakt in die afdeling is dan groot.

Kansen voor verbetering

Er wordt gesteld dat partners uit het sociaal domein niet altijd de tijd hebben of de toegevoegde waarde zien in het zich bezighouden met het thema radicalisering. Het thema lijkt teveel gekoppeld aan personen en niet breed gedragen binnen een domein. Het is dus de kunst om het thema breder binnen domeinen onder de aandacht te brengen en onderdeel te laten zijn van expertise van professionals. Wat dat betreft valt er veel te winnen aan de zijde van het sociaal domein.

Daarnaast voelt het sociaal domein zich niet verantwoordelijk voor het voorkomen van radicalisering en het basis uitgangspunt van waaruit het sociaal domein werkt, namelijk hulpverlening, verschilt sterkt van het uitgangspunt van het veiligheidsdomein.

Een respondent concludeert dat als één van beide domeinen een sterke rol speelt op een thema er een natuurlijke weerstand bij het andere domein lijkt te ontstaan.

5.2.3 Awareness vergroten in de regio

Om de doelstellingen van de regionale aanpak te bereiken werd een regionaal projectleider aangesteld. De regionaal projectleider begon met een inventarisering van de stand van zaken door een vertrouwelijk rapport samen te stellen op basis van gesprekken met alle 37 gemeenten. Vervolgens werd het expertteam opgericht waarmee de andere doelen van de regionale aanpak werden volbracht.

Expertteam

Het expertteam bestaat uit 12 deelnemers, 2 van de politie, één gemeentelijk vertegenwoordiger per basisteam en het OM. De politie en het OM houden ook landelijk contact met hun organisatie.

Er is gekeken naar veiligheid maar ook is er getracht om een brug te slaan naar het sociale domein, er zitten daarom mensen in die op het snijvlak van zorg en veiligheid zitten bij de gemeente. Daarnaast zijn er ook voor de regio Brabant Noordoost en Brabant Zuidoost twee politiemensen van CTER en een interventiespecialist van het OM aangesloten. Uiteindelijk moet de bijdrage van het expertteam routine worden waardoor er een structuur staat als de tijdelijke projectleider aftreedt.

Het doel van het expertteam is om sparringpartner, vraagbaak en adviesbank te zijn voor gemeenten en partijen die vragen hebben over radicalisering.⁴ Voor dat doel is er onder meer een ‘apothekerskast’ (een digitale kast met relevante informatie en document) ingericht. Bovendien moet het team draagvlak

⁴ Nieuwsbrief radicalisering Oost-Brabant

creëren in de regio's en het VH promoten om te zorgen dat signalen daar meer terecht komen. Het is een uitdaging gebleken om gemeenten te betrekken die nu nog wat achterover leunen of de indruk hebben weinig met radicalisering te maken te hebben.

Regionale netwerk- en intervisiebijeenkomsten

In september 2020 was de officiële aftrap van het expertteam, toen was ook de eerste bijeenkomst. Bijeenkomsten vinden één of twee keer in de twee maanden plaats. Ook hier is COVID-19 een beperkende factor. Er wordt nog gezocht naar een goed werkkader en een takenpakket dat bij mensen kan worden neergelegd zonder er teveel druk op te zetten.

Communicatiestrategie

Het expertteam heeft als belangrijke taak awareness op het gebied van radicalisering te vergroten en het thema actueel en op de agenda te houden door factsheets te creëren en deze via een periodieke nieuwsbrief te verspreiden. De nieuwsbrief doet niet alleen dienst als inhoudelijk naslagwerk om professionals en geïnteresseerden op de hoogte te houden maar zorgt ook door het periodieke karakter dat het onderwerp 'top of mind' wordt gehouden.

Kansen voor verbetering

Structurele samenwerking en constante staat van betrokkenheid

Het ZVHBZO krijgt nog steeds nauwelijks signalen binnen behalve uit Eindhoven en een aantal vanuit Veldhoven. Een van de respondenten stelt dat het probleem niet de afwezigheid van casussen is (want via andere wegen komt er wel informatie binnen dat er casussen zijn), maar dat het probleem is dat gemeenten niks doen met die casussen. Dat heeft te maken met de capaciteit, de medewerkers van veiligheid hebben erg veel onderdelen in hun portefeuille maar de capaciteit groeit gezinszins mee. Sommige gemeenten hebben ook geen netwerk opgebouwd met sleutelfiguren. Hoewel er een regionale aanpak wordt aangewend hebben kleinere gemeenten nog altijd te weinig tijd, middelen en signalen om een constante staat van betrokkenheid vol te houden.

Door respondenten wordt daarbij aangegeven dat men in de kleinere gemeenten vaak meer in de waan van de dag leeft waardoor de alertheid inzakt. Deze wordt pas weer geactiveerd als er heftige incidenten hebben plaatsgevonden. In crisistijden weet men elkaar dan ook aardig te vinden maar als het op structurele samenwerking aankomt dan blijkt er toch nog wat aan te schorten.

Afstemming Programmaraad en gemeente

De gemeente Eindhoven heeft als centrumgemeente een belangrijke rol in de bredere aanpak in de regio. De activiteiten van de gemeente Eindhoven en de Programmaraad dienen elkaar te versterken en dus is goede onderlinge afstemming noodzakelijk. Bijvoorbeeld als het gaat om de aanvraag voor

versterkingsgelden door de Programmaraad, Eindhoven speelt ook hier een belangrijke rol. Afstemming tussen de beide partijen op dit punt verloopt naar tevredenheid.

Polarisatie

Een suggestie voor de Programmaraad luidt; focus meer op polarisatie. De focus op het thema radicalisering zou beperkend kunnen werken voor de kleinere gemeenten die zich hier niet in voelen aangesproken omdat (de aanname is dat) het thema daar minder speelt. Polarisatie, daarentegen, is wel degelijk een thema dat ook in kleinere gemeenten speelt. Met name nu; de anti-coronamaatregeldemonstraties blijken toch veelal strategisch in de kleinere gemeenten te worden georganiseerd omdat daar relatief weinig politie is.

5.3 Conclusies

Ook hier geldt dat de pandemie de haalbaarheid van de beleidsdoelen beperkte. Vanwege de noodzaak van fysieke afspraken is het informele ambassadeurennetwerk door de pandemie aangehouden in de wervingsfase. Enkele respondenten stellen dan ook dat het netwerk van sleutelfiguren verder zou moeten worden uitgebreid en geformaliseerd.

Er is duidelijk ook nog ruimte voor verbetering in de onderlinge samenwerking tussen het veiligheidsdomein, ruimtelijk domein en sociaal domein.

Wat betreft de Programmaraad kan worden gesteld dat het overgrote deel van de initiële doelstellingen is behaald en dat daar door de meerderheid van respondenten positief op wordt gereflecteerd. Met name de handelingen van de regionaal projectleider zijn in goede aarde gevallen. De andere spil wiens handelingen continue in goede aarde vallen is de programmamanager polarisatie en radicalisering van de gemeente Eindhoven. Gezien hij in wezen niet op regionaal niveau werkzaam is vergt zijn rol als centrale vraagbaak op regionaal niveau te veel tijd. Daarom is het van belang dat er een structuur staat die regionale taken kan volbrengen.

Het opgezette expertteam is voornemens die rol, als ook die van de regionaal projectleider, structureel op zich te nemen. De implementatiefase lijkt nog niet volledig voltooid maar met het expertteam is wel een succesvolle structuur gecreëerd die bijdraagt aan vergroting van awareness in de regio en dan dat de gemeente Eindhoven.

In hoeverre de doelstelling van het expertteam om awareness te vergroten en de kleinere gemeentes voorbij de waan van de dag te trekken is volbracht is voor ons moeilijk te bepalen. Wel is duidelijk dat het een hekel punt blijft. Om dit te ondervangen wordt gesuggereerd de Programmaraad meer aandacht te laten besteden aan polarisatie. Dit onderwerp lijkt, anders dan radicalisering, niet aan de noodzaak voor een crisis om het weer 'top of mind' te maken.

6 Conclusies en aanbevelingen

Binnen het onderzoek is antwoord gezocht op de volgende vragen:

- ② Hoe is de uitvoering van het MJP Radicalisering en Polarisatie 2018-2021 verlopen?
- ② Welke resultaten zijn behaald met de uitvoering van het MJP?

In dit hoofdstuk trekken we aan de hand van de antwoorden op deze vragen de conclusies van het onderzoek. Dit hoofdstuk sluiten we ten slotte af met een aantal aanbevelingen voor de aanpak in de komende drie jaar.

Om te beginnen een algemene opmerking: COVID-19 en de uit de pandemie voortvloeiende beperkingen zijn van invloed geweest op de uitvoering van de verschillende maatregelen die zijn opgenomen in het MJP Radicalisering en Polarisatie. Daar is waar mogelijk flexibel op gereageerd door de projectleiding. Zo zijn er trainingen en meetings niet of in beperkte doorgedaan of ze zijn verplaatst naar een online setting. Daarnaast is de signaleringsstructuur beïnvloed; de pandemie maakte het lastig om signalen tijdig scherp te krijgen.

Desalniettemin kan van de doelstellingen die inzetten op: het vergroten van de kennis en kunde omtrent het kanaliseren, wegen en duiden van signalen en het herkennen van spanningen door professionals dat de toolbox en trainingen effectief hebben bijgedragen.

De inzet op sociale cohesie in de vorm van projecten en trainingen wordt door iedere respondent uit het netwerk gewaardeerd en met enthousiasme uitgevoerd. Het is onmogelijk vast te stellen of en in hoeverre de sociale cohesie in Eindhoven is verbeterd, dit is per definitie een zeer moeilijk meetbaar gegeven.

Ook voor actielijn vijf geldt dat de pandemie de haalbaarheid van de beleidsdoelen beperkte. Vanwege de noodzaak van fysieke afspraken is het informele ambassadeurennetwerk door de pandemie aangehouden in de wervingsfase. Wat betreft de Programmaraad kan worden gesteld dat het overgrote deel van de initiële doelstellingen is behaald en dat daar door de meerderheid van respondenten positief op wordt gereflecteerd.

6.1 Aanbevelingen

Voormelde conclusies leiden tot een aantal aanbevelingen voor de komende drie jaar voor verdere investering in de aanpak radicalisering.

- 1 Als het gaat om de trainingen en opleidingen zijn respondenten bovenal positief maar ze geven wel aan dat ze meer structuur, vernieuwing en verdieping zouden waarderen.
- 2 Signalen blijven mogelijk te lang liggen bij organisaties. Hoewel het Meld- en Adviespunt wordt gezien als een grote vooruitgang zou het geen overbodige luxe zijn om het doen van meldingen

verder te stimuleren. Met name door bepaalde obstakels weg te nemen (zoals de beperkte kennis van AVG) – kan de terughoudendheid om te melden wellicht afnemen.

Er wordt ook een lastige balans tussen zorg- en meldplicht gesignaleerd – meer nadruk op de mogelijkheid tot onvoorwaardelijk advies en de mogelijkheid anoniem te melden zou mogelijk uitkomst bieden. Dit geldt ook voor de specifieke obstakels bij onderwijs (de vrees voor imagoschade en overvraagd worden op het thema veiligheid zouden ook verlicht kunnen worden door grotere kennis van anonieme melding).

- 3 Een grotere alertheid op de mogelijkheid dat signalen van bepaalde vormen van extremisme worden gebagatelliseerd wordt door verschillende respondenten genoemd.
- 4 Een enkele respondent geeft aan dat elke vorm van extremisme zijn eigen netwerk en signaleringsstructuur heeft. De onderzoekers zijn van mening dat er veel overlap zit in verschillende vormen van extremisme en het vormen van verschillende netwerken leidt tot versnippering. . Het is daarom niet aan te bevelen om meerdere signaleringsstructuren op te zetten. Wel raden we aan dat er meer kennis wordt opgebouwd over andere vormen van extremisme die relatief nieuw zijn in vergelijking tot het jihadisme.
Kansen op verbetering onder het kopje van actielijn vier worden gezien in het stimuleren van het initiatief van partners in de stad en in afstemming over projecten in de verschillende domeinen onderling.
- 5 Onder actielijn vijf stellen enkele respondenten dat het netwerk van sleutelfiguren verder zou moeten worden uitgebreid en geformaliseerd. Het is duidelijk uit het MJP Radicalisering en Polarisation 2018-2020 dat de gemeente al voornemens was om dit te bewerkstelligen en het is niet verbazingwekkend dat deze uitbreiding enigszins op zich heeft laten wachten gezien de pandemie. Onze aanbeveling is hier dan ook simpelweg het voortzetten van de plannen.
- 6 In hoeverre de doelstelling van het expertteam om awareness te vergroten en de kleinere gemeentes voorbij de waan van de dag te trekken is volbracht, is voor ons moeilijk te bepalen. Wel is duidelijk dat het een hekel punt blijft. Om dit te ondervangen wordt gesuggereerd de Programmaraad meer aandacht te laten besteden aan polarisatie. Dit onderwerp lijdt, anders dan radicalisering, niet onder de noodzaak voor een crisis om het weer 'top of mind' te maken.

Bijlage 1: Bibliografie

Beelmann, A., & Jonkman, H. (2021). *Preventie van radicalisering en extremisme*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

NCTV. (2014). *Handreiking aanpak van radicalisering en terrorismebestrijding op lokaal niveau*. Den Haag: NCTV.

Nickolson, L., Bergen, N. v., Feddes, A., Mann, L., & Doosje, B. (2021). *Extremistisch denk en doen. Een systematische studie van empirische bevindingen over het radicaliseringsproces*. Amsterdam/Berlijn: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

van Wonderen, R., Verloove, J., & Felten, H. (2020). *Theorieën en aanpakken van polarisatie*. Kennisplatform Integratie en Samenleving.

Bijlage 2: Respondentenlijst

Gemeente Eindhoven:

Programmamanager Polarisatie en Radicalisering

Specialist veiligheid

Beleidsadviseur Diversiteit

Operationeel specialist CTER

Procesregisseur de-escalatie Team

GGD jeugdverpleegkundige

WIJeindhoven teamleider

Stichting Ik Wil oprichter

Expertise-unit Sociale Stabiliteit senior adviseur

Woonstichting Thuis wijkbeheerder

Dynamo, operationeel manager

Summa College zorgcoördinator

Diversea eigenaar en directeur

NTA radicaliseringsexpert

Sleutelfiguur geen organisatie

Expertise-unit Sociale Stabiliteit senior adviseur

Zorg- en Veiligheidshuis regionaal coördinator & regionaal projectleider

Regiobureau Integrale Veiligheid Oost-Brabant beleidsadviseur

Gemeente Helmond beleidscoördinator integrale veiligheid

Gemeente Veldhoven adviseur openbare orde en veiligheid

Gemeente Nuenen burgemeester en voorzitter Programmaraad Radicalisering en Extremisme

DSP-groep BV
Van Diemenstraat 410
1013 CR Amsterdam
+31 (0)20 625 75 37

dsp@dsp-groep.nl
KvK 33176766
www.dsp-groep.nl

DSP-groep is een onafhankelijk bureau voor onderzoek, advies en management, gevestigd aan de IJ-oevers in Amsterdam. Sinds de oprichting van het bureau in 1984 werken wij veelvuldig in opdracht van de overheid (ministeries, provincies en gemeenten), maar ook voor maatschappelijke organisaties op landelijk, regionaal of lokaal niveau. Het bureau bestaat uit 40 medewerkers en een groot aantal freelancers.

Dienstverlening

Onze inzet is vooral gericht op het ondersteunen van opdrachtgevers bij het aanpakken van complexe beleidsvraagstukken binnen de samenleving. We richten ons daarbij met name op de sociale, ruimtelijke of bestuurlijke kanten van zo'n vraagstuk. In dit kader kunnen we bijvoorbeeld een onderzoek doen, een registratie- of monitorsysteem ontwikkelen, een advies uitbrengen, een beleidsvisie voorbereiden, een plan toetsen of (tijdelijk) het management van een project of organisatie voeren.

Expertise

Onze focus richt zich met name op de sociale, ruimtelijke of bestuurlijke kanten van een vraagstuk. Wij hebben o.a. expertise op het gebied van transitie in het sociaal domein, kwetsbare groepen in de samenleving, openbare orde & veiligheid, wonen, jeugd, sport & cultuur.

Meer weten?

Neem vrijblijvend contact met ons op voor meer informatie of om een afspraak te maken. Bezoek onze website www.dsp-groep.nl voor onze projecten, publicaties en opdrachtgevers.

